

KOXLEAR IMPLANTLI MAKTABGACHA YOSHDAGI BOLALAR BILAN NUTQNI TUSHUNISH USTIDA ISHLASH USULLARI

Raxmonova Nilufar Zakirjonovna

**Nizomiy nomidagi O'zbekiston milliy pedagogika universiteti Surdopedagogika va
maxsus pedagogikaning klinik asoslari kafedrası o'qituvchisi**

<https://doi.org/10.5281/zenodo.15848245>

Annotatsiya: Maqolada koxlear implantli maktabgacha yoshdagi bolalar bilan nutqini tushunish ustida ishlash, nutqini rivojlantirish xususiyatlari haqida ma'lumotlar keltirilgan. Maqolaning asosiy fikrlari quyidagilardan iborat: nutqni idrok etish bo'yicha ishlarning ahamiyati, reabilitatsiya jarayonida oilaning roli va koxlear implantatsiya qilingan har bir bolaning individual xususiyatlarini hisobga olish.

Kalit so'zlar: nutqni rivojlantirish; koxlear implantatsiyadan keyingi bolalar; nutqni idrok etish ustida ishlash; reabilitatsiya.

Аннотация

Представлены данные об особенностях речевого развития детей дошкольного возраста после кохлеарной имплантации. Основными моментами статьи являются следующие: важность работы по восприятию речи, роль семьи в процессе реабилитации и учет индивидуальных особенностей каждого ребенка с кохлеарным имплантом.

Ключевые слова: речевое развитие; дети после кохлеарной имплантации; работа по восприятию речи; реабилитация.

Abstract

The article provides information on working with preschool children with cochlear implants on speech comprehension, the features of speech development. The main ideas of the article are: the importance of work on speech perception, the role of the family in the rehabilitation process and taking into account the individual characteristics of each child with a cochlear implant.

Keywords: speech development; children after cochlear implantation; work on speech perception; rehabilitation.

Koxlear implantatsiya – eshitmaydigan (kar, zaif eshituvchi) bolalar eshituvchilar dunyosiga kirish va dunyoni ovozlari, tovushlar orqali idrok imkoniyatini yaratuvchi hozirgi kunning eng samarali usullari hisoblanadi. Bunda bolalarning ovozlari, musiqa, nutq va boshqa tovushlarni eshitishi va o'zini jamiyatda, ijtimoiy hayotda erkin idora qilish imkoniga ega bo'lishiga misli ko'rilmagan yordam beruvchi bu vosita fan va texnika rivojidagi katta ahamiyatga ega kashfiyotdir.

Bolalarning umumiy rivojlanishida eshitish rolining muhim mezonlaridan biri, R.M.Boskisning fikriga ko'ra, nutqni o'zlashtirishda mustaqillikdir. Oddiy eshitish qobiliyatiga ega bo'lgan bolalarda bu jarayon o'z-o'zidan sodir bo'ladi, eshitish qobiliyati zaif bolalarda esa maxsus tayyorgarlik natijasida yuzaga keladi, chunki ular so'z boyligini to'plash va nutqni o'zlashtirish uchun eshitish qobiliyatidan mustaqil ravishda foydalana olmaydilar [1]. Nutqning yetarli darajada rivojlanmaganligi va uni yaxshi bilmaslik, o'z navbatida, ovozni kuchaytiruvchi asbob-uskunalar yordamida ham uning quloq orqali idrok etilishiga xalaqit beradi, aloqa jarayonida uni eshitish, tushunish va ma'lumot uzatishni, hech bo'lmaganda elementar shaklda qiyinlashtiradi. Shuning uchun nutqning yetarli darajada rivojlanmaganligi yoki uning yo'qligi

o'rganishga to'sqinlik qiladi, chunki ta'lim mazmunini o'zlashtirish nutqni og'zaki loyihalash va tushunish bilan chambarchas bog'liq. Maxsus tayyorgarliksiz bolalar uchun erisha olmaydigan nutq ularning aqliy, axloqiy rivojlanishiga, turli xil faoliyat turlarini (kognitiv, mehnat, o'yin, san'at va boshqalar) egallashiga ta'sir qiladi. Nutq va aqliy faoliyat insonning hayotga yo'naltirilganligining yetakchi shartlaridir. Aqliy faoliyat nutqda namoyon bo'ladi, amaliy moddiy faoliyat jarayoni va natijasini oldindan ko'radi. Demak, ta'lim muvaffaqiyatiga nutqning rivojlanishi va rivojlanmaganligi sababli uni tushunishning mumkin emasligi ta'sir qiladi.

Eshitish qobiliyati zaif va kar bolalarda nutq aloqasi jarayoni buziladi. Eshitish qobiliyatining buzilishi va nutqning kam rivojlanganligi nutq aloqasiga to'sqinlik qiladi. Eshitish idrokining rivojlanishi so'z boyligini to'plash manbai bo'lib, nutq aloqasi imkoniyatlarini kengaytiradi. Nutq aloqasi, o'z navbatida, so'z boyligini to'plash, nutq va bolalarning umumiy rivojlanishiga yordam beradi [2]. Kar va zaif eshituvchi bolalarning eshitish-nutq rehabilitatsiyasi bir necha o'n yillar davomida korreksiya pedagogikasining, xususan, surdopedagogikaning yetakchi muammolaridan biri bo'lib kelgan. Bu muammo ko'plab mualliflar: F.F.Rau, R.M.Boskis, E.P.Kuzmicheva, L.V.Neyman, I.G.Bagrova, L.P.Nazarova, N.D.Shmatko, T.V.Pelymskaya, L.A.Golovchits, L.P.Noskova va boshqalarning asarlari mavzusidir.

So'nggi yillarda mamlakatimizda kar bolalar va kattalarni rehabilitatsiya qilishning yuqori samarali usuli sifatida koxlear implantatsiya tobora ko'proq joriy etilmoqda. Ideal holda, yosh zaif eshituvchi va kar bolaning koxlear implantatsiyasining yakuniy natijasi va maqsadi - koxlear implant yordamida u boshqalarning nutqini eshitishni, tushunishni, o'zi gapirishni, muloqot qilish va atrofdagi dunyoni bilish uchun nutqdan foydalanishni o'rganadi hamda buning natijasida u normal eshitadigan bola sifatida rivojlanadi. Umuman olganda, koxlear implant bo'lgan kar bolaning rivojlanishi eshitish vositasidan samarali foydalanadigan eshitish qobiliyati zaif bolalarning rivojlanishiga o'xshaydi. Ammo koxlear implantli bolalarni rehabilitatsiya qilishning o'ziga xos xususiyatlarini aniqlaydigan sezilarli farqlar ham mavjud [5]. Koxlear implant protsessorini yoqish va sozlashdan so'ng, bolaning eshitish chegaralari 25-40 dB ni tashkil qiladi va shuning uchun eshitish qobiliyatini yo'qotishning 1-darajasiga to'g'ri keladi. Har bir mutaxassis 1-darajali eshitish qobiliyatini yo'qotgan bolaning yoshligida qanday ko'rinishini biladi. Amalda, bu normal rivojlanayotgan bola, agar u qo'shimcha psixonevrologik va o'ziga xos nutq (dizartri, motor alaliya) buzilishlariga ega bo'lmasa. U turli xil muloqot holatlarida nutqni yaxshi tushunadi (yoshini hisobga olgan holda), u frazeologik nutqni rivojlantiradi, garchi bir oz kechikish bo'lsa ham (birinchi so'zlar ham kechikish bilan paydo bo'ladi). Uning jarangdor ovozi bor, nutqi intonatsion jihatdan rang-barang. Ko'pincha bunday bolalarda eshitish halokati aniqlanmaydi yoki tasodifan aniqlanadi. Ularning aksariyati keyinchalik nutq terapevtlari bolalar bog'chalarida individual nutq tovushlarining talaffuzi va uning ba'zi agrammatikligi buzilganligi sababli tugaydi, bu yerda nutq terapevtlari bolaning eshitish qobiliyatini yo'qotishiga shubha qilmaydi. Tuzatuvchi nutq terapiyasi tufayli bolaning nutqi normallasadi va u umumta'lim maktabiga kiradi, u muvaffaqiyatli tugatadi, ammo ona tilida qiyinchiliklarga duch keladi. Koxlear implant bo'lgan kar va zaif eshituvchi bola koxlear implantdan foydalanishning birinchi oyida butunlay boshqacha ko'rinadi, garchi u bir xil eshitish chegaralariga ega. Nutqni tushunish va o'z nutqini rivojlantirish darajasi bo'yicha u kar va zaif eshituvchi bolaga mos keladi [3].

Koxlear implant bo'lgan kar yoki zaif eshituvchi bola birdan va deyarli bir zumda turli xil tovushlarni eshita boshlaydi, lekin dastlab ular u uchun hech qanday ma'noga ega emas va bitta

shovqin oqimiga birlashadi. Bola alohida tovushlar va so'zlarning tovushini obyektlar yoki harakatlar bilan bog'lashni tezda o'rganishi mumkin, lekin nutqni tushunolmaydi, chunki uning xotirasida so'zlarning ma'nosi, ularni o'zgartirish va jumlada birlashtirish qoidalari haqida juda kam ma'lumot mavjud. Ko'pincha bola tovushlarga ta'sir qilmasa, u ovoz faolligining keskin o'sishini boshdan kechirishi ham xarakterlidir. Bu ko'pincha bolaning eshitishni boshlagan ishonchli ko'rsatkichidir - u o'zini eshita boshlaydi va odatdagidek eshitadigan yangi tug'ilgan chaqaloq kabi ovozi bilan o'ynay boshlaydi. Koxlear implant protsessorini yoqqandan so'ng, bolaning e'tiborini jalb qilish va atrofdagi tovushlarga qiziqish uyg'otish uchun ota-onalar tomonidan 2-3 oylik maqsadli, daqiqama-daqiqa ish talab qilinadi, shunda bunday bola turli tovushlarga o'z-o'zidan reaksiyaga kirisha boshlaydi, ularning ba'zilarini taniy boshlaydi. Va shu paytdan boshlab, koxlear implant bo'lgan kar bolaning nutqining rivojlanishi haqiqatan ham kar bolaning nutqidan farq qiladi. Koxlear implant bo'lgan bola eshitish qobiliyatining tez o'z-o'zidan rivojlanishini va keyinchalik nutqni va o'z nutqini tushunishni boshdan kechiradi. Nutqning o'z-o'zidan rivojlanishi deganda, biz bolaga biron bir so'z yoki grammatik qoidalarni maqsadli ravishda o'rgatmaydigan holatni tushunamiz, lekin u boshqalarning nutqini tinglab, ularni o'zi o'zlashtiradi. Mutaxassislar kar bolaning sinfda so'z yoki tovushni eslab qolishlari uchun qancha vaqt kerakligini juda yaxshi bilishadi, lekin asosiy qiyinchilik shundaki, u haqiqiy vaziyatda ularni eshita oladi [4]. Bola 2 yoshdan keyin implantatsiya qilinganida, nutqni va o'z nutqini tushunishni o'zlashtirishning spontan jarayoni kechroq - 8-12 oydan keyin boshlanadi. Bu jarayon ham sekinroq davom etadi va implantatsiya paytida bolaning qoldiq eshitish va talaffuz qobiliyatlari qanchalik rivojlanganligiga, implantatsiya yoshiga, ota-onalarning bolaning rivojlanishiga jalb qilinishiga, birga keladigan buzilishlarning mavjudligiga va boshqalarga bog'liq [6].

Aslini olganda, tug'ma karligi bo'lgan kichik bola - bu hissiy alaliyali bolaning ideal modeli (aniqrog'i, chunki bola dars davomida vazifani osongina bajaradi ("tinglang va eshitganingizda to'pni qutiga soling"), 3-5 m masofada pichirlab aytiladi. Keyin u barcha tovushlarga munosabat bildiradi, lekin keyin uni tanimaydi, lekin so'zni tanimaydi. Agar implantatsiya 2 yildan so'ng amalga oshirilgan bo'lsa, unda ko'p bolalarda nutqni idrok etishning eng xarakterli xususiyatlaridan biri uzoq muddatli xotiradir, lekin keyin u uni takrorlashi mumkin, ammo tegishli rasm yoki o'yinchoqni ko'rsatolmaydi, bu so'zni o'z nutqida ishlatmaydi koxlear implant bo'lgan bolalarda signallar va nutqni tahlil qilish jarayonlari lingvistik signallar sifatida sekinroq shakllanadi, bu shuningdek, miya yarim korteksining eshitish markazlarining rivojlanishining buzilishi bilan bog'liq bo'lgan so'zning tovushli tasviri o'rtasidagi bog'liqlikni o'z ichiga oladi. Koxlear implant bo'lgan bolalar darslar davomida individual nutq tovushlarini, so'zlarni va hatto qisqa iboralarni taqlid qilishni tezda o'rganadilar, eshitish idrokini rivojlantirish bo'yicha barcha vazifalar ikki bosqichdan iborat bo'lishi kerak: birinchi navbatda, signallar bolaga eshitish va vizual tarzda taqdim etiladi, shunda u tovushni keltirib chiqaradigan harakatlarni ko'radi, keyin u ularni faqat quloq bilan qabul qiladi.

O'qituvchilar va ota-onalarning tizimli ishi bilan koxlear implantli yosh bolalarning eshitish qobiliyati an'anaviy eshituvchiga qaraganda ancha tezroq rivojlanadi. Eshitish idrokining jadal rivojlanishi bolalarning so'zning tovushli tasviri va u ko'rsatadigan obyekt / hodisa o'rtasida barqaror aloqalarni shakllantirish qobiliyatining sekinroq rivojlanib borishi bilan keskin farq qiladi (bola bu so'zlarni bilsa ham, ularning ma'nosini tushunmasdan, turli so'zlarni takrorlashi mumkin) [4]. Bola nutqni tushuna olishi uchun uni nutq signallarini aniqlash, farqlash, tanib olish va tanib olishga o'rgatish yetarli emas. Bola til tizimini, ya'ni

muloqot jarayonida til vositalaridan yetarli darajada foydalanish uchun ko'p so'zlarning ma'nosini, ularning tovush tarkibini, jumladagi so'zlarni o'zgartirish va birlashtirish qoidalarini o'zlashtirishi kerak. Dastlabki bosqichda darslarning maqsadi so'zlarning ma'nosini o'zlashtirish, semantik maydonni kengaytirish va ta'sirchan so'z boyligini to'plashdir. Nutq protsessorini ishga tushirgandan so'ng, bu ish eshitish analizatorining faol ishtirokida davom etadi. Ota-onalar so'z boyligini to'plashda yetakchi rol o'ynaydi va eng boshida nutqni tushunishni rivojlantirish uchun bu ishning ahamiyatini tushuntirish muhimdir. Rag'batlantiruvchi nutq muhitini yaratish vositasi sifatida oilaviy muloqotning ahamiyatini ortiqcha baholab bo'lmaydi. Eshitish qobiliyati zaif bolalardan farqli o'laroq, koxlear implantli bolaning tez o'sib borayotgan eshitish qobiliyati unga nutq signallarining eng sokin qismlarini - shakl tuzuvchi elementlar bo'lgan so'z oxiri, prefiks, old qo'shimchalarni idrok etishga imkon beradi va gapning sintaktik tuzilishini belgilaydi. Bu bolaga morfologiya va sintaksis qoidalarini ishning dastlabki bosqichlarida, ayniqsa eshitish tajribasiga ega bo'lgan bolalar bilan ishlashda o'zlashtirish imkoniyatini beradi [3].

Nutqni rivojlantirishning eng ko'p ta'sirlangan jihatlari grammatik tuzilish kabi jihatlar bo'lib, ularning shakllanishi nafaqat maktabgacha, balki maktab yoshida ham uzoq muddatli maxsus tuzatishni talab qiladi. So'zning bo'g'in tuzilishi ham nutqni tuzatishni talab qiladi. Bolalar maxsus ishdan keyin ko'plab murakkab so'zlarni o'rganadilar. Ovozli talaffuz, nutqning prozodik tomoni rivojlanayotgan eshitish idroki, fonemik jarayonlar ta'siri ostida shakllanadi. Nutq apparatining saqlanishi va markaziy asab tizimining patologiyasi yo'qligi bilan ko'plab tovushlar o'z-o'zidan paydo bo'ladi. Nutq rivojlanishining ma'lum bir bosqichida to'g'ri talaffuzdan sirpanish kuzatiladi. Buni nutq protsessorining qo'shimcha sozlashni talab qilishi, shuningdek, uzoq vaqt davomida tuzatuvchi harakatlarning yo'qligi (kasallik, 1-2 oydan ortiq vaqt davomida qatnashmaslik va hokazo) bilan izohlash mumkin. Bularning barchasi "umumiy nutq" shakllanishi boshlangan paytdan boshlab tizimli logopediyaga ehtiyoj borligini ko'rsatadi. I. V.Korolevaning fikricha, erta kar bolalarni koxlear implantatsiyadan keyin reabilitatsiya qilishning 4 bosqichi mavjud:

1. Koxlear implant bilan eshitish va eshitish-nutqni idrok etishning dastlabki bosqichi. Davomiyligi 3-12 hafta.
2. Koxlear implant bilan eshitish va eshitish-nutq idrokini rivojlantirishning asosiy davri. Davomiyligi 6-8 oy.
3. Nutqni idrok etish va o'z nutqi rivojlanishining til bosqichi. Muddati 5 yil yoki undan ko'p.
4. Murakkab matnlarni tushunish va izchil nutqning rivojlanish bosqichi [5].

Birinci bosqich deyarli faqat koxlear implant bilan eshitish idrokining rivojlanishi bilan bog'liq, ikkinchisi - ona tili tizimi va og'zaki nutqning rivojlanishi bilan birga eshitish-nutq idrokining rivojlanishi bilan. Uchinchi va to'rtinchi bosqichlar faqat nutq va tilni rivojlantirish bilan bog'liq. Agar birinchi bosqich koxlear implant bo'lgan bolalarga xos bo'lsa, unda keyingi 3 bosqich normal eshitadigan bolalarning eshitish va nutq rivojlanishiga ma'lum darajada mos keladi.

Vaqtning chegaralanganligi tufayli reabilitatsiyaning birinchi bosqichidan uchinchi bosqichiga qadar bolalar nutqining rivojlanishini kuzatish imkoniga ega bo'ldik. Eshitish qobiliyatining kengayishi hisobiga nutqni rivojlantirish bo'yicha ishlarning faollashishi bolalarni turli tipdagi maktablarda ta'limga tayyorlashga imkon berdi: 4 nafar bitiruvchi og'ir nutqi buzilgan bolalar uchun V turdagi maxsus (tuzatish) maktabi dasturi bo'yicha tahsil

olmoqda, 1 bola umumiy ta'lim maktabida, 2 bola I-II turdagi maxsus (tuzatish) maktabida. Bundan tashqari, hozirgi vaqtda 2 nafar ko'xlear implant bo'lgan bolalar umumiy rivojlanish yo'nalishidagi maktabgacha ta'lim muassasalariga, 2 nafar bola logopediya guruhlariga, 12 nafar bolalar kompensatsion turdagi maxsus maktabgacha ta'lim muassasasida eshitish qobiliyatiga ega bolalar guruhiga qatnaydilar. Shunday qilib, o'tkazilgan tadqiqot ko'xlear implantatsiya bolalarga nutqni rivojlantirish nuqtai nazaridan normal eshitadigan nutq muammolari bo'lgan bolalarga imkon qadar yaqinlashishiga imkon beradi degan gipotezani tasdiqlaydi. Tilni o'zlashtirish jarayonida yuzaga keladigan qiyinchiliklar ko'xlear implantatsiyadan keyin bolalarni reabilitatsiya qilishda mutaxassislar va ota-onalarning tizimli ishtirokini talab qiladi. Ko'xlear implantatsiya hozirgi bosqichda kar bolalarni ijtimoiylashtirishning eng muhim vositasidir. Eshituvchi bolalar bilan muloqot qilish, jamiyatda sotsializatsiya qilish qobiliyati, shubhasiz, barcha implantatsiya qilingan bolalar erishishi kerak bo'lgan natijadir, bu maktabgacha ta'lim muassasasi sharoitida ham, oilada ham qulay nutq muhitini ta'minlaydi.

References:

Используемая литература:

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Боскис, Р. М. Глухие и слабослышащие дети / Р. М. Боскис. – М., 1963.
2. Дошкольное воспитание аномальных детей / Под ред. Л. П. Носковой. – М., 1993.
3. Жукова, О. С. Логопедическая работа с детьми после кохлеарной имплантации / О. С. Жукова, И. В. Королева // Логопед в детском саду. – 2006. – № 3(12).
4. Зонтова, О. В. Коррекционнопедагогическая помощь детям после кохлеарной имплантации : метод. рекомендации / О. В. Зонтова. – СПб. : РГПУ им. А. И. Герцена, 2009.
5. Королева, И. В. Слухоречевая реабилитация глухих детей и взрослых с кохлеарными имплантами / И. В. Королева. – СПб. : СПб НИИ уха, горла, носа и речи, 2007.
6. Королева, И. В. Опыт реабилитации детей младшего возраста с кохлеарными имплантами / И. В. Королева, О. С. Жукова // Современные вопросы аудиологии и ринологии. – М., 2000.
7. Пелымская, Т. В. Формирование устной речи дошкольников с нарушенным слухом : метод. пособие для учителей-дефектологов и родителей / Т. В. Пелымская, Н. Д. Шматко // М. : Владос, 2003.
8. Таварткиладзе, Г. А. Современное состояние и тенденции развития кохлеарной имплантации у детей / Г. А. Таварткиладзе // Тезисы XVII съезда оториноларингологов России. – Н. Новгород, 2006.